

DÜŞÜNEN ADAM

Ali Rıza KORAP

Bu adam, ne Rodin'in Düşünen Adam heykelidir; ne de dertleriyle başbaşa kalmış, halini düşünen adamdır. Bu kişi gerçekten bir düşündürdür; sistemli bir düşündürdür. Kısacası, bir Türk düşündürü, dünya görüşü olan bir Türk filozofudur. Bu filozof Hilmi Ziya Ülken'dir.

Evet, Hilmi Ziya Ülken idi demiyorum. Hilmi Ziya Ülken'dir diyorum. Çünkü her ne kadar onun fani vücudu beş yıl önce beş haziranda sonsuzluğa göçtü ise de fikirleriyle, felsefesiyle, dünya görüşü ile, değerleri kadar sayıları ve hacimleri bakımından da büyük olan eserleriyle o yaşıyor ve yaşayacaktır. Türk toplumu yaşadığı ve fikir değerlerine yer verdiği sürece Hilmi Ziya Ülken yaşayacaktır. Bu demektir ki o her zaman yaşayacaktır aramızda, gönlümüzde ve kafamızda. Onun sağlığmdaki varlığına alışmış olduğumuz gibi, şimdi de fani yokluğuna alışmaya çalışacağız.

Hilmi Ziya Ülken merhumu bu, *Düşünen Adam* sıfatıyla anmamın bir öyküsü vardır. Bundan hayli yıl önce, psikoloji hocamız Ord. Prof. Şekip Tunç'un evinde bir toplantı yapılmıştı. Buraya, o zamanki üniversitelerimizde görevli Ord. Prof. Dr. Kessler, filozof Ord. Prof. Von Aster ve lojik Profesörü Reichenbach ile, Galatasaray'ın felsefe Prof. agrejesi ve Fransa'nın Kültür Ataşesi bulunan Camille Bergeau da davetli idi. Bir aralık söz Hilmi Ziya Ülken'den açıldı. Tipi de tam eski filozofları andıran ve yaman bir felsefeci olan sakallı Von Aster hemen: «Ha, o mu? O gerçekten bir DÜŞÜNEN ADAM'dır» diye noktalandı. Kendisi ile Galatasaray Lisesi'nden tanıştığımız ve Türk Sosyoloji Derneğimizde de üye

bulunan Camille Bergeau bana: «Üstad gerçekten yerinde bir söz söyledi» diye Von Aster'in dediğini candan kabul etti.

Ben de yazımın başlığına merhum Ülken'e gerçekten pek yakışan bu deyimı koydum.

Sayın Ülken'in felsefe mesleğine yönelmesinin de ayrı bir hikâyesi var. Üstad henüz lise talebesi iken, o zaman kendisinin tarih hocası bulunan ve kuşkusuz Türk kültür tarihinde kişiliği kendine has orijinal bir adam olan Emin Âli Çavlı, bir gün dersini verirken, merhum Ülken arka sıraların birinde gizlice fransızca bir felsefe eseri okuyormuş. Üstad Çavlı bunun farkında olmuş. Yavaşça yanına yaklaşınca, kitaba fazla dalmış bulunan Ülken birdenbire hocayı karşısında bulup donakalmış. Çünkü Emin Âli Çavlı çok geniş görüşlü ve yerine göre müsamahalı olmakla birlikte, dersi ile ilgilenmeyen öğrencisini bağışlamaz, kendine göre cezalandırmış. Fakat bu sefer, Ülken'in daldığı eserin bir felsefe kitabı olduğunu görünce: «Ha! Bu kitap senin için şimdilik fazla ağır. Ben sana onun daha sadesi olan bir başka kitap hediye edeyim. Sonra bunu daha da anlayışlı olarak okursun. Ama burada değil» İşte, Emin Âli'nin bu üstün ve çok teşvik edici hoşgörü ve yakınlığı, Ülken'in zaten ihtirasını duyduğu felsefe düşünce ve araştırmalarına büsbütün bağlanmasına yol açmış.

Hilmi Ziya Ülken ile tanışmamız, O'nun ilk çıkarmaya başladığı *Mihrap* dergisi ile başlar. O zaman henüz çocukluk- gençlik çağımın bir yandan hayatı pembe görmenin, öte yandan da sevme denilen yaşantının hem su katılmamış sevinci, hem de tanıtılması çok güç olan, ancak içimizde tatabildiğimiz acıları ile yoğurulurken ona rastladım. İşte onun yoğun fikir çalışmaları tam o sırada bana teselli vesilesi oldu. Ne çare ki dergi çok yaşayamadı ve ben orada ilk yazılarımı yayma idealimi gerçekleştiremedim.

Sonra Üniversiteye, yani o zamanki Darülfünun'a girdiğimde görüşmelerimizi sürdürme fırsatını buldum. Ülken'in o vakit yakın arkadaşı olan tarihçi Mükrimin Halil ile aralarında bir çok yönden ayrılıkları bulunmakla birlikte, dostluk denilen vefakârlığın canlı örneğini görmüştüm. Aramızda ufak bir yaş farkı olmakla birlikte, Ülken ile aramızdaki görüş ve duyuş afinitesi, onun sonsuzluk yolculuğuna çıkmasına kadar, birbirimize bağlılığımızı sürdürdü.

Hilmi Ziya Ülken herhangi bir düşünür değildi. Çok çeşitli eserleri, dolayısıyla işlemiş olduğu çok ayrıntılı konular içinde birleştirici, toplayıcı, bir senteze varıcı fikir adamı idi. Kendi kişiliğine göre bir sistem kurmuş olması bakımından bir filozoftu. Beşerî olan hemen bütün konuları işlemiş, kendi görüş açısı bakımından açıklamış, bir fikir sanatı inşa etmiş olması itibariyle bir Türk filozofu idi. Hatta yalnız bir Türk filozofu değil, çağdaş dünya felsefesinde yeri olan bir düşünürdü. Çünkü birbirleriyle ilişkileri kolay sezilemeyen konuları kişiliğinin toplayıcı, birleştirici, kaynaştırıcı potansında bir fikir sistemi, bir görüş sentezi halinde belirtebilen bir bilge idi.

O, varlık, evren, oluş, aşk hakkında, çeşitli doktrinler hakkında, topyekûn insan hakkında, toplumlar hakkında, tarih içindeki insanın çehresi hakkında, ahlak ve eğitim, siyaset ve partiler hakkında, demokrasinin oluşları hakkında, Doğu ile Batı arasındaki ayrılıklar hakkındaki anlayış ve görüşlerini eserlerine serpip belirttiği gibi bunları tek bir açının objektifi ile kristalleştirip anlatmasını, tanıtmalarını, belirtmesini bilen bir seçkin kişi idi.

Beş yıl önce, bir fikir dergisindeki yazımda eğitim problemlerimize değinirken, siyaset ve parti adamlarının olduğu kadar, yurt yöneticilerinin de gerçek fikir haysiyeti taşıyan kişilerin görüşlerinden yararlanmaları gerektiğini belirttiğimde, Hilmi Ziya Ülken'i de yol göstericiler arasında bir örnek olarak ele almıştım. Ne hazin bir tecellidir ki o yazı baskıya verilirken üstad ebediyete intikal etmiş bulundu. Ve ne hazin bir rastlantıdır ki, aynı sayıda kendisinin vefatı dolayısıyla yaşantısı ve eserleri hakkında da bir yazı yayınlamak mukaddermiş.

Hilmi Ziya Ülken, her filozof gibi, gerçek bir düşünürün kişisel fikirlerini inşa etmeden önce, çok geniş malzeme toplamının, kendi çağındaki bütün bilimlerin özlerinden haberdar olmanın gerektiğine inanmıştı. Bu engin ve derin bilgi ile olduğu kadar, orijinal fikirleri ile de binlerce öğrenci yetiştirmiş, dolayısıyla yurt yönetiminde katkısı bulunmuş bir seçkin kişidir. Eserleri ile olduğu kadar, öğretim fonksiyonu ile de bu kadar etkili olma şansına sahip gerçek aydın ancak yine Ülken gibi kişilere has bir özelliktir.

Ülken, çok düşünen bir insan olduğu kadar, çok da okuyan bir kimse idi. Böyle olunca çeşitli fikirlerin ve filozofların etkileri altında kalmış olabileceği hatıra gelebilir. Fakat onun çocuk kadar saf ruhu yanında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kuvvetli bir kişiliği ve kendine has bir düşünce sistemi ile dünya görüşü vardı. Bundan dolayı o, ne Doğu edebiyatında hayat sevgisini şiirleştiren İslamiyetten önceki cahiliye devrinin Muallekat-ı Seb'a şairlerinin, ne de İslamiyetin 2. yüzyıldaki El Maarri, hatta ne de daha sonra gelen, İran'ın astronomi, fikir ve sanat dehası Ömer Hayyam'ın izleyicisidir. O El Maarri ve Ömer Hayyam ki ne geçmiş, ne geleceği düşünmeyip, sadece yaşanan ve yaşanılmakta olan hayatı terennüm etmişlerdir. Ülken, ne de Batının hayata küskün ve pesimist, iradeye karşı gelen Schopenhauer'in, hatta ne de, bir çokları tarafından klasik ahlaka karşı gelir görünen ve gerçekte ahlaki enerji kültürü ve güç iradesi üzerine kuran Nietzsche'nin etkisinde kalmıştır. O Nietzsche ki, hayatın bütün acılarını yüklenerek onun şiirini inşa etmiş, «Zerdüşt Böyle Dedi» yapıtında insana, insan yığınlarından uzaklaşmayı, kendisini ıztırapla yaratmayı, ıztırabm kendi ateşinde yanıp yeniden oluşmayı önerir.

Üstad, hayattan kaçan bu filozoftan uzak kaldığı gibi, önce hayata bütün sevinçleri ile kaçan Fransız sanatçı ve filozofu Guyau'nun da, Guyau gibi hayata dört elle sarılan André Gide ve André Maurois'nm de etkisinde kalmamıştır. Bundan ötürü Ülken, hayatı olduğu gibi gören ve yaşamının bir borç olduğunu, bu borcun verimli eser verme bakımından ödenmesi gerektiğini kabul eden realist bir kafaya sahipti.

Ülken şüphesiz mistik de değildi. Ama manevî hayatı derinlemesine araştırıp inceleyen bir fikir adamı idi. Bir yandan Hacı Bektaş'm halifelerinden Taptuk Emre'ye bütün gönlünce bağlanıp ona hizmet ederek yetişmiş bulunan, ama bütün Bektaşî şairlerine ilham kaynağı olan Yunus Emre, öte yandan Mevlânâ, Ülken için gerçekten büyük mistiklerdi. Ona göre gerçek anlamda büyük insan olan bu dehalar, insanlığın içten sevgi ile birbirlerine bağlanmalarında en ileride gelen örnek kişilerdi.

Schiller'in Goethe'yi manevî hayatın derinliklerine yönelterek ona *Batı-Doğu Divanı'm* yazdırması gibi, Ülken de

Mevlânâ-Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre üçlüsünün ilhamı ile bu hayatın daha derinlerine inip *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtını meydana getirdi. Edgar Poe'nun ebedi hayatı salt sanatta bulması gibi, Hilmi Ziya da derin bilimsel araştırmaları yanında, sanatın da aşkma kapılmış ve böylece *Aşk Ahlâkı*'m yazıp sanat aşkınm ve aşk sanatının, eski de-yimi ile gülistanında hembezm olmuştu. Ülken de Bergson, Alexis Carrel ve Emile Boutroux gibi bir yandan insan, bu bilinmeyen yaratık ile, öte yandan ruh-beden ilişkileriyle çok yakından ilgilenmişti.

Müzikte de kendisini arayan Hilmi Ziya Ülken, kuşkusuz bir deha olan Beethoven'in Mevlânâ gibi insanlığı sevgide birleştiren Dokuzuncu Senfoni'si ile, müziğin bir tür felsefesi olan Apasyonata'sma, öte yandan da, Asya steplerini müzikte şiirleştiren ve buralardaki insanların bütün yaşantı çilelerini insanın ruh derinliklerinde yaşatan Moussorgsky, Borodin ve Rimsky Korsakow'un eserlerine hayran idi. Bunların bestelerini sık sık başbaşa dinleyerek kendimizden geçtik.

Bunun da bir öyküsü var. Bir vakitler, Sahibinin Sesi şirketinin Beyoğlundaki merkezi bir tür reklam yöntemi bulmuştu. Burada halka açık olarak gramofonla Batmm seçkin klasik eserlerini dinletirdi. Üniversite talebeliğimdeki zamanlarda, bir hazine keşfetmiş gibi, bunu Ülken'e haber verdim. Vakit buldukça oraya gidip bu eserleri dinlerdik.

Celâl Esat Arseven, Kâzım Nami Duru ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi, Ülken'de kendisine göre bir *yaşama sanatı* vardı. Bu, ondaki düşünme sanatı ile ikiz kardeşti.

O, iki yüzlü, çıkarıcı ve lâübalî adamlara tahammül edemezdi. Bu arada şunu da belirteyim ki, Beyazıt'taki (Esafil-i Şark) toplantılarına katılanlar arasında gerçekten zeki, nükteci ve şakacı kişilerden kimisinin açık saçık nükte ve hikâyelerinden hoşlanmadığı için aralarına pek katılmak istemezdi. Hatta Mükrimin Halil merhumdan bile bu yüzden uzak durmayı yeğlerdi.

Sonuç olarak, şunu belirtmek gerekir ki Türk çağdaş fikir, felsefe ve sanat tarihinde Hilmi Ziya Ülken'in başlı başına bir yeri olmak gerek. Fikirden kaçışımızın, efkârlanmayı bile ancak kötü düşüncelerle baş başa kalma anlamına bir argo terimi haline getirmiş olmamızın, dolayısıyla fikir ve

düşünce yapımızdaki cılızlığın giderilmesi, düşünürlük yapısına kuvvet verilmesi çareleri başında böyle kişilerin özellikleri, eserleri ve düşünce sistemleri üzerinde durup genç kuşağın dikkatini çekmek vardır. Bundan dolayı yurdun kalbur üstü düşünür ve yazarlarından beklediğimiz, Hilmi Ziya Ülken hakkında sadece bir iki yapıtla kalmayıp, gerek hacim, gerek sayı bakımından zengin bir yayının serisinin bir-birini kovalamasıdır.

Ülken birçok eserlerini Türk fikir tarihine ayırmış, bunlarda tâ Ortaçağ büyük Türk Filozoflarından ve bilgelerinden, Tanzimattan sonraki iyi kötü düşünörlere kadar, hayat ve eserlerini titizlikle eleştirerek aydınların gözleri önüne sermişti. Fakat kendisi hakkında yazılanlar o kadar azdır ki bundan utanç duymamak mümkün değil. Ölümünden bu yana beş yıl geçtiği halde gündelik gazetelerde bile kişiliği hakkında yazılanlar kaç taneyi bulur ki! Sağlığında kendisi hakkındaki bu eksiklikleri kendi çapımızda bir dereceye kadar hoş görsek de, bunların telâfisi, onun ebediyete yolculuğundan sonra yurdun fikir ve kültür tarihi için ödenmesi en önde gelen bir borçtur.

Kendisini çok yakından tanıyan ve candan dostluğunu kazanmış olan bir kişi sıfatıyla bu borcu ödeyebilme çarelerini vicdanımda sönmez bir susamışlık halinde sezmekte iken, değerli irfan dostum Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengü'nin gerçekten vefalı himmeti ile girişmiş oldukları ve müdürü buldukları, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü'nün yayın organı olan Sosyoloji Konferansları'nı özel bir sayı olarak 1979 yılı için, Üstadın 5. ölüm yılı dolayısıyla kendisine ayırmış olmaları, tekrar ediyorum, gerçekten vefalı himmetinin unutulmayacak bir eseridir. Bu işteki susamışlığımı gidermesi bakımından da şahsen kendisine şükranlarımı sunarım.